

Klasik Sosyal Teoride Emek ve Özgürlük İlişkisi

The Relationship between Labor and Freedom in Classical Social Theory

Şükriye Ulaşkın¹ 

¹(Arş. Gör. Dr.), Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Aksaray, Türkiye.

ÖZ

Toplumsal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılması, bu gelişmelerin toplumda yarattığı etkiler ve toplumsal sorunların çözümüne ilişkin öneriler klasik sosyal teorinin gündemini oluşturmuştur. Yeni ortaya çıkan kapitalist üretim biçimi ve bunun toplumda yarattığı etkilerin anlaşılması kurucu sosyologlar olarak bilinen Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim'in fikri faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlardır. Emegın niteliği ile çalışma yaşamına yön veren ilkelerdeki değişimler, kurucu sosyologların çeşitli kavram ve tartışmaları arasında kendine yer bulmuş ve modern emegın anlaşılmasına yönelik teorik bir zemin oluşmuştur. Bu doğrultuda bu makalenin temel amacı klasik sosyal teorideki tartışmalardan yola çıkarak emek, iş, üretim gibi kavramların kesiştikleri asgari çağrışım üzerinden özgürlük fikriyle kurulan ilişkiselliği ortaya çıkarmaktır. Düşünce tarihinin kadim ve köklü meselelerinden biri olan özgürlüğün emek bağlamında ele alınması, emegın hangi durumlarda özgürlük için bir imkân oluşturabileceğini veya aksine farklı türden bir kölelik biçimi yaratabileceğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Antik Yunan'daki efendi-köle düalitesinden, kendi emek gücünü özgürce satma hakkına sahip modern çalışana gelene kadar, emek ve özgürlük arasındaki ilişkinin tarihsel takibi bu makalede amaçlanan bir diğer unsurdur. Bu amaçla klasik sosyal teori literatürü göz önünde bulundurularak yapılan kavramsal değerlendirmeler neticesinde bu makalede, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde özgürlüğün emegi dışlayan yapısının aksine 19. yüzyıl toplumsal düşüncesinin emegi saygın bir konuma yerleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda klasik sosyal teorisyenlerin emek ve özgürlük arasında kurdukları ilişki, emegın geleneksel anlamından koparak gündelik yaşam için göz ardı edilemeyecek bir gerçekliğe, bu gerçeklik içinde zaman zaman özgürlük açısından çeşitli boyutlarıyla gerekli ve arzu edilen bir konuma gelmesinde etkili olmuştur.

ABSTRACT

The agenda of classical social theory has been formed to understand social and economic developments, the effects of these developments on society, and suggestions for solving social problems. The emergence of capitalist production and its impacts on society are areas where the intellectual activities of Karl Marx, Max Weber, and Emile Durkheim, known as founding sociologists, are concentrated. Changes in labor characteristics and the principles that shape working life have found a place among the various concepts and discussions of the founding sociologists, and a theoretical ground for understanding modern labor has been formed. Based on relevant theoretical discussions, the main goal of this article is to develop an inquiry into the possibility of considering the concepts of labor and freedom together. Consideration of freedom, one of the most ancient and deeply rooted issues in the history of thought, in the context of labor will help us understand in which situations labor can create an opportunity for freedom or, on the contrary, a different form of slavery. The historical tracking of the relationship between labor and freedom is another element aimed in this article, from master-slave duality in Ancient Greece to the modern worker who has the right to freely sell his/her own labor power. In precapitalist societies, the structure of freedom that excludes labor made labor respectable, along with 19th-century social thinking. Contrary to the precapitalist freedom structure that excludes labor, the 19th-century social thought elevated labor to a respectable position. In this context, the relationship established by classical social theorists between labor and freedom has been effective in breaking away from the traditional definition of labor and becoming a reality that cannot be ignored for daily life, and in this reality, it becomes a necessary and desirable position in terms of freedom from time to time.

Anahtar Kelimeler: Klasik sosyal teori, Emek, İşbölümü, Rasyonelleşme, Özgürlük

Keywords: Classical social theory, Labor, The division of labor, Rationalization, Freedom

Sorumlu Yazar: Şükriye Ulaşkın E-posta: sukriyegulpinar@gmail.com

Başvuru: 15.12.2022 • **Revizyon talebi:** 18.10.2023 • **Son revizyon teslimi:** 26.10.2023 • **Kabul:** 02.11.2023



This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

EXTENDED ABSTRACT

A lifestyle in which work is at the center of daily life and social relations are knitted around work is a turning point that occurred in the modern period. Since the modern period, work has been considered an indispensable action both individually and socially. When looking at premodern societies, we can see that work is at the opposite end of the spectrum of freedom. The association of labor with freedom is one of the crucial pillars of the developments that has made the modern perception of work a watershed moment in human history (Peksan, 2021, p. 320). The connection and the relationship established between labor and freedom were effective in regaining the lost value of work. The evaluations of classical social theorists on working life have the characteristic of being a field where the relationship between labor and freedom can be revealed. Based on discussions in classical social theory, the main goal of this article is to develop an inquiry into the possibility of considering the concepts of labor and freedom together. To that end, this article attempted to examine how thinkers' theoretical perspectives are reflected in the work-freedom equation by examining the relationship that each founding sociologist has established between labor and freedom in the light of the course of freedom and work in human thought.

In According to Marx, it is impossible to talk about the liberating nature of an activity if it is conducted to meet the necessary needs and the boundaries of this work are determined by others. Because the area of freedom that exists beyond economic rationality should be sought outside of the realm of material production. Marx associates wage labor, which began with the emergence of a capitalist society, with unfree and subjugated labor. In this context, this is the first point where the relationship between labor and freedom in Marx can be explained. To Marx, labor can transform a person into a free individual, just as it is possible to transform him into a proletarian working under the yoke of others.

In Weber, the theme of rationalization is crucial in revealing the relationship that can be established between freedom and labor. Weber considered bureaucratic management style to be one of the rational behaviors. In the interpretation of a free contract, which is one of the fundamental principles of bureaucratic management, whether both the worker and the employer are recognized as free individuals remains unclear (Weber, 2005, p. 54). In bureaucratic organizational structures, the fact that relations become monotonous by depersonalizing restricts freedom. Weber is concerned that the widespread bureaucratization will erode individual liberties (Turhan, 2014, p. 263). Weber's ideas, which view choice as the most fundamental feature of modernity, provide another argument for the relationship that can be established between labor and freedom. According to Weber (2011, p. 163), the idea of profession and Puritan morality is the founding elements of the capitalist spirit. Moreover, he contended that the concept of professional obligation based on religious foundations leads to a new lifestyle.

The main question Durkheim (2014) is interested in is how social solidarity is increasing despite the modern individual's independence from society and gaining some autonomy. As an individual gains autonomy, he becomes more intricately connected to society. The division of labor increases the individual's autonomy. In this context, greater division of labor implies greater social solidarity. Moreover, in traditional societies individual freedom is hampered by the transmission of professions from generation to generation. For Durkheim, in the relationship between the division of labor and freedom, freedom is liberation from collective consciousness.

When the historical development of the relationship between labor and freedom is examined, it is clear that the comments of Marx, Weber, and Durkheim fit the mission of restoring the lost value of 19th-century social thought to labor. Labor is a possibility for freedom for Marx, who seeks freedom beyond economic rationality. Durkheim defined freedom as man's liberation from social consciousness through his profession. Although modern individual gains independence from society, he also contributes to social solidarity. In modern society, individuals are free to make choices, depending on the increase in opportunities. One of these freedoms is the free contract understanding that fits the bureaucratic organizational structure. However, Weber is concerned that, although rationalization and rationality create an environment conducive to productivity growth, increasing bureaucratic structures will create a kind of iron cage for modern society.

Giriş

İnsanın yaşamının devamlılığını sağlayabilmesi için gerekli olan emek/çalışma¹, tüm toplum biçimlerinde var olagelmış bir olgudur. Çalışmanın gündelik yaşamın merkezinde yer alan ve toplumsal ilişkilerin çalışma etrafında örüldüğü bir yaşam biçimi ise modern dönemle² birlikte gerçekleşen bir kırılmadır. Çalışma, modern dönemden bu yana gerek bireysel gerekse toplumsal bakımdan zaruri bir eylem olarak görülmüştür. Bireysel açıdan erdemli bir hayatın sürdürülmesinin, toplumsal açıdan ise refahın sağlanmasının çalışmaya bağlı olduğuna yönelik düşünceler, günümüz dünyası içerisinde çalışmanın olumlanan konumuna dair

¹ Çalışma ve emek kavramları gerek etimolojik gerekse düşünce tarihi bakımından incelendiğinde, kavramların zaman zaman birbirinden farklı ya da yakın anlamlara sahip olacak şekilde kullanıldığı görülür. Bu açıdan gerek çalışma ve emek literatürü içerisinde yapılan tartışmalar gerekse kavramlar arasındaki ayrımın kökeni, farklı bir araştırmanın konusudur. Bu makalede çalışma ve emek kavramları aralarındaki etimolojik, tarihsel ya da kavramsal farklar gözardı edilerek kullanılmıştır. Ancak diğer yandan böyle bir tercih, emeğin modern dönemdeki sosyal teorik kavramsallaştırması ve toplumsal, siyasal içerimlerinin çalışmanın tüm içerimlerine özdeşlenmesi anlamına gelmemektedir. (Çalışma, iş ve emek kategorilerinin kavramsal analizini ve aralarındaki farklılıkları ele alan çalışmalar için bakınız. Arendt, 1994; Braverman, 2008; Budd, 2016; Meda, 2012; Peksan, 2021; Williams, 2018)

² Modern dönem kavramı; kapitalist üretim biçiminin kurumsallaşmaya başlaması ile birlikte iktisadi akıl temeline dayalı (Gorz, 2007) ortaya çıkan yeni bir toplum yapısını anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

göstergeler sunar. Modern dönem öncesi toplumlara bakıldığında ise çalışmanın, özgürlükler alanının karşı kutbunda konumlandığı görülür.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda çalışma, yaşamın devamlılığının sağlanabilmesi için gerekli olan yiyeceklerin edinilmesi ve hazırlanmasına karşılık gelmektedir. Yiyeceklerin edinilmesi süreklilik gerektiren bir faaliyet olmayıp, aralıklı zaman dilimlerinde gerçekleşmektedir. Çalışma temposunu bireyler kendileri belirlemekte ve arzu edilen yiyecek miktarına ulaşıldığında çalışma sonlandırılmaktadır (Sahlins, 2010, s. 25-28). İnsanların kendilerine yetecek miktardan daha fazlasını üretme imkânına sahip olmaları ise tarım toplumlarında başlamıştır. Tarım devrimi ile birlikte bir yandan verimlilik artmış diğer taraftan ise artı ürünün ortaya çıkmasıyla sınıflı toplum yapısı oluşmuştur. Üretenler ve ortaya çıkan ürüne el koyma hakkına sahip olanlar tarım toplumundaki sınıflardır. Özellikle, çalışmanın çoğunlukla köleler tarafından gerçekleştirildiği toplumlarda sınıflar arası ayrımlar çok nettir. Çalışanlar ve çalışmanın boyunduruğundan kurtularak toplumsal meseleler üzerine düşünenler şeklindeki Antik Yunan'daki temel sınıf ayrımları, ayrımın bedenî ve fikir emeğine dayalı yapısını gösterir. Aristoteles (1993)'in yazdıkları bu ayrımın detayları hakkında fikir vermektedir. Kişilerin doğuştan üstünlük ve aşağılıklarına inanan Aristoteles (1993)'e göre kimilerinin özgür olabilmesi ötekilerin köle olmasını gerektirmektedir. Köleci düzenin içinden doğan feodal dönemde ise kölelik düzeni sona ermemiş, farklı bir biçim almıştır. Toprağın tek üretim kaynağı olduğu feodal dönemde, ekonomik ilişkileri belirleyen en önemli etken toprak mülkiyetidir. Ekonomik ilişkiler toprağın mülkiyetine sahip olan senyörler ile toprağı ekip biçen serfler arasında gerçekleşmektedir. Serfin ortaya çıkardığı artı ürüne senyörün el koyma hakkı, feodal düzenin *sömürü* (Marx, 2014, s. 212) meşruiyetini temin etmiştir.

Fabrikalaşmanın ve ücretli emek olgusunun ortaya çıkışıyla birlikte çalışma algısındaki dönüşüme paralel olarak çalışmaya atfedilen anlamlar farklılaşmaya başlamıştır. Modern çalışma algısını insanlık tarihinde bir dönüm noktası haline getiren gelişmelerin önemli ayaklarından biri, emeğin özgürlükle bağdaştırılmasıdır (Peksan, 2021, s. 320). Özellikle 19. yüzyıl toplumsal düşüncesinde emek ve özgürlük arasında kurulan irtibat ve ilişki çalışmanın kaybettiği değerini yeniden elde etmesinde etkili olmuştur. Klasik sosyal teorisyenlerin çalışma hayatı üzerine olan değerlendirmeleri de emek ve özgürlük ilişkisinin açığa çıkartılabileceği bir saha olma özelliğini taşır. Bu makalede emekle özgürlük arasındaki ilişkinin birbirini besleyen, doğuran, tetikleyen potansiyeli sosyal teorinin kuramsal sınırları dâhilinde irdelenmiştir. Bu amaçla ilk olarak emek ve özgürlük ilişkisinin düşünce tarihindeki gelişimi ele alınmıştır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde ise kurucu sosyologların emek ve özgürlük arasında kurdukları ilişkiye bakılarak, düşünürlerin teorik perspektiflerinin çalışma-özgürlük denkleminde nasıl yansıdığı irdelenmeye çalışılmıştır.

Düşünce Tarihinde Emek ve Özgürlük İlişkisi

Çalışma ve emek kavramının çeşitli dillerdeki kökeni birtakım olumsuz anlamlara işaret etmektedir³. İşin İbranice karşılığı olan *avodah*, köle anlamına gelen *eved* ile aynı kökten gelmektedir. Yunanlılar'ın ise çalışma için kullandıkları sözcüklerden biri olan *ponos* acı veren faaliyet anlamını taşır (Grint, 1998, s. 18). Ortaçağda ise *labour* sözcüğü güçlü bir zahmet ve çok çalışma anlamını taşır (Williams, 2018, s. 406). Türkçede emek sözcüğü zorluk, zahmet, eziyet anlamlarına gelen emgek sözcüğünden evrilmiştir. Çalışma sözcüğünün kökenine bakıldığında ise vuruşmak, mücadele etmek anlamlarına gelen *çalış* sözcüğünden evrildiği anlaşılmaktadır (Nişanyan, 2022). Çalışma (*travail*) 17. yüzyılda hala olumsuz bir anlam taşımaya devam etmiş ve sıkıntı, bitkinlik, bıkkınlık, acı çekme, aşağılanma gibi anlamları içermiştir (Febvre, 1995, s. 110). 18. yüzyıla gelindiğinde emek ile kastedilen çiftçinin veya zanaatkarın emeğidir ve bu yüzyılın emekçileri esnaftır. Bu türden bir çalışma anlayışı, gündelik ekmeği ve giyeceği sağlarken zenginlik gibi bir hedefi barındırmaz. Burada çalışmadan maksat eski Hristiyan inancına göre bütün kusurların kaynağı sayılan aylaklığın bertaraf edilmesidir (Febvre, 1995, s. 109-111). 19. yüzyıla gelindiğinde ise emek, bireyin toplum içerisinde bir yer edinmesini sağlayan ve özgürce satabildiği, bireysel özerkliğinin bir sembolü haline gelmiştir (Arslan, 2018, s. 89).

Özgürlük; *her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet* olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 2022). Burada dış etkileri, doğa ve insan olarak yorumlamak mümkündür. Bu durumda özgürlük, doğal çevrede yaşamak için gerekli olan ihtiyaçlardan ve diğer insanlardan bağımsızlık durumunu ifade eder (Budd, 2016, s. 65). Kendini doğanın bir parçası olarak gören ve gündelik aktivitelerinde doğaya uyma zorunluluğu bulunan avcı-toplayıcı insanın, doğayı değiştirip dönüştürülebilir bir şey olarak görmeye başladığı andan itibaren doğadan bağımsızlaşması mümkün hale gelmiştir. Doğanın ehlileştirilmesi ve kontrol altına alınması yoluyla insan bir yandan zaruri ihtiyaçlarını karşılamış (*animal laborans*) diğer yandan aletler yaparak (*homo faber*) yaratıcılığını geliştirmiş ve kendi özünü ortaya koymuştur⁴.

Emek ve özgürlük ilişkisinin temellerinin sorgulanmasına imkân tanıyan ilk tarihi izlek Antik Yunan çalışma ilişkileridir. Emek, Antik Yunan'da özgürlükten mahrum bırakan bir eylem ve dolayısıyla özgürlüğe değil kölelere ait bir aktivitedir. Antik Yunan'da çalışma ilişkileri kamusal ve özel alanlara mahsus işlerin anılan dönemin tarihselliğinde geçerli olan ayrımlarıyla

³ Çalışma ve emek kavramlarının kökeni yalnızca olumsuz anlamlara sahip değildir. Ancak kavramlara keyif almak ve acı çekmek gibi iki zıt hissiyatın atfedilebiliyor olması (Peksan, 2021, s. 24) tümüyle olumsuzla yorumlanmayacak çift yönlü ve geçirimli bir ilişkiyi düşündürmektedir.

⁴ Fransızca'da çalışma için kullanılan sözcüklerden biri olan *oeuvre* emek ile yaratıcılık arasındaki ilişkinin dilbilim açısından sorgulanabileceği bir örnek sunar (Budd, 2016, s. 29).

ilişkilidir. Çalışma, günümüzdeki konumunun aksine Antik Yunanda özel alanda yürütülür. Üretim faaliyetleri özel alana yani haneye/eve (*oikos*) ait iken siyasi faaliyetler kamusal alana (*polis*) aittir. Zorunlu işlerin boyunduruğundan kurtulmuş olan ve *poliste* yurttaş olma hakkına sahip özgürler, diğerlerinin aksine yeterince boş vakte sahiptirler. Bu sebeple sanat, felsefe, yönetim gibi alanlar özgür yurttaşların sorumluluğunda yürütülen düşünsel, toplumsal faaliyetlerin alanıdır. Aristoteles (1993)'e göre zihnin bedeni yönetmesi ya da insanın hayvanı yönetmesi ne kadar doğal ve faydalı ise benzer şekilde, temel işi bedenlerinin kullanımından ibaret olan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenmeyecek olanlar, doğuştan köledir. Kölelerin kullanılması ile evcil hayvanların kullanımı birbirinden ayrılmaz. Her ikisi de fiziksel ihtiyaçların giderilmesinde kullanılır. Köleler zorunlu kol işleri için yeterince güçlü yaratılmışken, özgürler devlet yurttaşının yaşamına uygun olacak şekilde yaratılmıştır (Aristoteles, 1993, s. 12-15). Aristoteles'e göre kimilerinin köle kimilerinin özgür olması siyasal ya da sosyal eşitsizliklerle ortaya çıkmış bir durum değildir. Kölelik insanın yaradılışı ile ilgili olup, kölelik statüsünün sonradan değişmesi mümkün değildir (Kıran, 2019, s. 352). *Köleliğe bu türden bir bakış, üstü kapalı bir biçimde farklı zaman ve kültürlerde, tüm kölelik sistemlerindeki seçkinlerin, kölelerin tembel, sorumsuz ve bir efendiye ihtiyaç duyduklarına yönelik bir klişeye sarılmalarıyla tekrarlanmıştır* (Budd, 2016, s. 60).

Batı toplumlarına özgü kabul edilen ve kölelik düzeninin içinden doğan feodal sistemde ise kölelerin farklı biçimlerde yeni bir egemenlik altına girmeleri söz konusudur. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran toprak derebeyleri ile sınırlı mülkiyet hakkına sahip köylüler feodal düzenin temel sınıflarındandır⁵ (Ülgen, 2010, s. 3). Feodal dönemin köleci sistemden farkı, artı ürüne el konma biçimidir. Köleci düzende köleler topraktan ve ailesinden bağımsız bir şekilde alınıp satılabiliyorken, feodal düzende serfler (toprağı işleyenler) toprakla birlikte alınıp satılabilir hale gelmiştir. Dönemin temel üretim kaynağı olan toprağın, işlenerek ürün elde edilmesi serfe ait bir görevdir. Toprağı değerli kılan ise toprak üzerinde çalışacak üreticinin varlığıdır. Bu sebeple toprak sahiplerinin amacı toprak elde etmekten çok, toprağı çalışanlarla beraber kendine bağlamaktır (Oğuz, 2007, s. 9). Feodal dönemde topraktan yararlanma hakkına sahip olan serfler köle statüsünde değildir. Köleler, her yerde ve her zaman satılabilecek bir mal iken, serfin topraktan ayrı satılması söz konusu değildir. Serfin çalıştığı malikâne el değiştirirse bile serf, toprağında kalmıştır. Bu durum serf açısından önemli bir güvenlik unsurudur. Serfler kötü muamele görse de serfin bir ailesi, bir evi ve toprağı kullanma hakkının olması serfliği kölelikten ayıran temel unsurdur (Huberman, 2013, s. 16). Feodallerin mülkiyeti dışında köylüler ve zanaatkârlar, üretim aletleri ve şahsi işletmeleri üzerinde mülkiyet hakkına sahiptirler. S erf, bir yandan kendisinin ve ailesinin yaşamını sağlayabilmek için gerekli olanı üretmekte, bir yandan ise bunun dışında kalan artı ürüne senyör tarafından el konmaktadır. Bu durum köylüler ve senyörler arasında çatışmalara yol açmıştır (Nikitin, 1990, s. 32). Bu bağlamda, üretim ve çalışmayı aşağı sınıflara ait bir faaliyet olarak gören Antik Yunan çalışma anlayışının, feodal dönemde de devam ettiğini söylemek mümkündür.

Feodal sistemin son bulmasıyla üretimin kitlesel şekilde gerçekleştirildiği ve fabrikaların açıldığı kapitalist dönemde daha önce toprakta çalışan büyük bir emek yığını fabrikalarda ücretli çalışan olarak yerini almıştır (Samsun, 2017, s. 167). Ücretli emeğin ortaya çıkışıyla birlikte ise mülkiyet kişinin yalnızca emeği sonucu elde ettiği ürüne sahip olması değil aynı zamanda emek gücünü (Marx, 2014) özgürce satabilmesi anlamını taşımıştır. Kapitalist sistemde çalışmanın ücretli emek biçimine dönüşmesi emeği, özgür bir biçimde satılabilen bir meta haline dönüştürmüştür. Başka bir deyişle bir bireyin bir işi veya mesleği özgür bir biçimde seçmesi veya bırakması mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda köleci toplumlarda ve feodal dönemde efendilerin veya serflerin özel mülkü olan çalışanlar, kapitalist üretim biçiminde emeklerini ücret karşılığında satma özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Sanayi kapitalizminin temel örgütlenme biçimi olan fabrikalara, çalışmak amacıyla gelen işçilerin oluşturduğu toplumsal hareketlilik sadece mekân bakımından bir yer değişimi olarak okunmamalıdır. Bu yaşanan göçler yeni bir toplumsal durumu göstermektedir. Bu göçler, işçi sınıfının yeni bir toplumsal tabaka olarak doğuşuna zemin hazırlamıştır (Freyer, 2014, s. 50). Fabrikalaşma hızının artmasıyla birlikte çalışanların gerek işyerlerinde gerekse iş dışındaki kötü yaşam koşulları iktisat, tarih, edebiyat gibi alanlarda çalışma sorunları üzerine kaygı duyan ve çalışma fikrini fakirlik, sefalet ve sömürüyle özdeşleştiren bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Fakat 19. yüzyıl teorisyenleri çalışmanın bu durumuna tepki göstererek çalışmayı şerefli bir konuma taşımaya ve haklarını iade etmeye çabalamışlardır. Çalışmayı serfllerin payına düşen bir eylem olmaktan çıkartıp, herkes için sevimli bir ödev haline getirmeye çalışmışlardır (Febvre, 1995, s. 113).

Emek ve özgürlük ilişkisinin düşünce tarihindeki seyri incelendiğinde, özgürlüğün köleliğe bağlı olduğu ve bu sebeple köleliğin dışlanması söz konusu olmadığı Antik Yunan'da, yalnızca belli bir kesime özgürlük tanıyan yaşam tasavvuru emek ve özgürlüğü birbirine karşıt alanlarda konumlandırır. Toplumun bütününe kapsayacak şekilde herkese özgürlük anlayışının ortaya çıkması, toplumun bütününe vatandaşlık hakkı elde etmesiyle gerçekleşmiştir. Genel ve eşit vatandaşlık düşüncesi, emek kavramının siyaset filozoflarınca tanınması ve ekonomik aktivitelerin aşamalı bir şekilde ilerlemesi ile mümkün olmuştur. 19. yüzyıl toplumsal düşüncesinde, çalışanlar toplumun dışında değil aksine toplumun asli unsurlarından biri olarak görülmüş ve böylelikle emek kavramının yitirdiği saygınlığı kazanması amaçlanmıştır (Ege ve Igersheim, 2016). Emeğin, bireysel özgürlüğün gerçekleşmesinde bir imkân olabileceği düşüncesi Locke (2012) ve Smith (2014)'e kadar uzanmaktadır.

Locke (2012)'un özel mülkiyetin kaynağını kişinin emeğinde gören düşünceleri emeğin, bireylerin diğer insanlardan özgür-

⁵ Huberman (2013) feodal dönemdeki sınıfları; dua edenler (kilise), savaşanlar(soylular) ve çalışanlar olarak kategorize etmiştir.

leşmesinde önemli bir yol olduğunu ortaya koymaktadır. Yeryüzü ve yeryüzündeki tüm varlıklar insanların tümüne ortaklaşa ait olmasına rağmen her bir kişinin sadece kendisinin hakkı olan mülkiyeti söz konusudur. Doğanın sağladığı imkânlarla kişi kendi emeğini katar ve kendi özü ile bu imkânları birleştirerek kendi mülkiyeti haline getirir. Bu mülkiyete ise kişi *bedeninin işi ve ellerinin emeği* sayesinde ulaşmıştır (s.24). Kişinin emeğinin karşılığı olarak elde ettiği özel mülkiyeti koruma görevi ise devlete aittir (s.79). Bu bağlamda emek, siyasi özgürlüğün de kaynağı haline gelmektedir. 18. yüzyılda Smith (2014, s. 135)'in insanın kendi emeği üzerindeki tasarrufunu tüm mülkiyet haklarının temeli olarak gören anlayışı Locke (2012)'un düşüncesinin tesirini taşımaktadır. Smith ile birlikte, ticari kapitalizm döneminde zenginlik ve servetin kaynağı olarak görülen değerli madenlerin yerini alan yeni değer ölçütü *artık emek* olmuştur (Gençoğlu, 2020, s. 242). Artık emek kavramı ile emek değer teorisi ise Marx'ın kapitalist üretim biçimine yönelik yaptığı eleştirilerin çıkış noktasını oluşturmuştur (Turan, 2017, s. 146). Marx için kapitalizm, işçilerin ürettiği artı değere el konulması suretiyle sınırsız sermaye birikimine dayalı ekonomik sistemi ifade etmektedir. Artı değer varlığı parayı sadece para olmaktan çıkararak onu sermayeye dönüştürmektedir.

Karl Marx'ta Emek ve Özgürlük İlişkisi

Marx'a göre kapitalist üretim biçimi ile buna dayanan toplum düzenini diğer üretim biçimlerinden ve toplum düzenlerinden ayıran temel fark iş-gücünün diğer mallar gibi alınıp satılır bir mal haline gelmesidir. İş-gücünün bir mal haline gelmesiyle başlayan yeni dönemin adı kapitalist dönemdir (Selik, 1982, s. 41). Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ile emek güçlerini satmak zorunda olan proletarya, kapitalist sistemdeki sınıfları oluşturur. Farklı konumda yer alan bu sınıflar ise karşıt çıkarılara sahiptir. Kârını sürekli artırma amacıyla olan sermaye sahipleri, amacına emeği sömürerek ve yabancılaştırarak ulaşır (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s. 166). Bu bakımdan kapitalist üretim tarzı⁶ ve bunun toplumsal etkilerini analiz eden Marx'a göre kapitalist üretim biçimindeki emek, diğer toplum biçimlerindeki emekten farklı bir anlam taşımaktadır. Kapitalist bir üretim biçiminde emek; sadece para kazanmak amacıyla yapıldığından, insanın özü olan emek ile ücretli emeğin karşılığı olan yabancılaşmış emek birbirinden farklıdır. Tarihi ilerlemenin temelini, sınıf çatışmalarına dayandıran Marx'a göre, kapitalizmin temel hücreyi olan fabrika, işbirliğinden ziyade emek gücünü satın alanlar ile emek gücünü satanlar arasındaki düşmanlığın yeridir (Coser, 2008, s. 61).

Emek, Marx'ın diyalektik metodundan yola çıkılarak, *aufhaben* (kapsayarak aşma) kavramı ekseninde anlaşılmalı çalışıldığında her bir üretim biçiminin kendinden önceki üretim biçimini aşması ve yeni bir toplumsal yapıya zemin hazırlaması söz konusudur. Bu bağlamda emek olgusu tüm toplumlarda var olsa da emeğin ücretli bir hal alması modern döneme özgüdür ve ücretli emek modern toplumun merkezinde bulunur (Göçmen, 2022, s. 121). Kapitalist toplumun ortaya çıkışıyla başlayan ücretli emek olgusu, Marx'ta özgür olmayan ve boyunduruk altındaki emekle ilişkilendirilir. Bu bağlamda Marx'ta emek ve özgürlük ilişkisinin açılabilirliği ilk nokta burasıdır. Üretim ve emek her ne kadar insanın kendini var etme ve tanımlama şekli olsa da kapitalist üretim sürecinin yabancılaştırıcı doğası insana ancak iş dışında özgürlük vaadi sunar. Böylelikle çalışanlar için işyerleri, adeta kaçılması gereken mekânlar olarak görülür. Kapitalizmde insanın kendini özgür hissettiği alan tüketim alanıdır. Tüketim ise insanın daha çok hayvani yönü ile ilgilidir (Parkan, 2013, s. 82). Marx, bu durumu şöyle açıklar:

İnsan(işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde (fonksiyonlarında), yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde, vb. serbestçe etkin olabilir; insani işlevlerinde ise iyice hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insanî, insanî özellikleri hayvansı olmuştur.

Marx'ta emeğin, kişiyi başkalarının boyunduruğu altında çalışan bir proletere dönüştürmesi mümkün olduğu gibi özgür bir bireye dönüştürmesi de mümkündür. Emekten özgürlüğe giden yolu mümkün kılacak maddi koşullar komünist toplumda var olacağından insanın özüne uygun düşen ve kendi yaratıcılığını ortaya çıkarabileceği bir emek kavramı yine ancak böyle bir toplum içinde var olabilecektir. Kapitalist toplumdaki emek, yabancılaştırıcı bir doğaya sahip olduğundan insanı özgür bir bireye haline değil, başkalarının emri altında yaşayan bir proletere dönüştürür. Bu düşüncenin daha iyi anlaşılabilmesi için Marx'ın kapitalist toplum ve komünist toplum hakkındaki düşüncelerine bakmak gerekmektedir.

Marx'ın komünist toplum ütopyası emek ve özgürlük ilişkisinin açılabilirliği bir diğer alandır. Marx'ta emekten özgürlüğe giden yolun oluşması komünist toplum içerisinde mümkün hale gelecektir. Komünist toplum emekten azade bir toplum tasarısı değil fakat emeğin özgür hale geldiği bir tasarıdır⁷. Marx'ın özgürlük kavramının temelinde eşitlik yer almaktadır. Bu bakımdan özgürlükten bahsedebilmek için bireyler arasındaki eşitsizliklerin kaldırılmış olması gerekmektedir. Eşitsizliklerin kalkması ise özel mülkiyetin kalkmasıyla mümkündür. Komünizmde özel mülkiyetin kalkmasındaki asıl gaye, mülk edinme yoluyla başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünün ortadan kaldırılmasıdır. Burjuva toplumunda çalışanlar bir şeye sahip olamamakta, bir şeye sahip olanlarsa çalışmamaktadır. Komünist toplum tasavvurunda sermayenin olmaması, ücretli emeğin de olmaması anlamına

⁶ Klasik ekonomi politik geleneğinde kapitalizm doğal bir üretim biçimi olarak görülürken, Marx kapitalizm dışında başka üretim biçimlerinin hâkim olduğu toplumlar olduğunu belirtmiş ve diğer üretim biçimlerinin dönüşümüne benzer şekilde kapitalizmin de geçici olduğunu söylemiştir (Marx ve Engels, 2013, s. 10).

⁷ Emeğin merkeziliği (*centrality of labor*) tartışmalarında Marx'ın komünist toplum ütopyası emeksiz bir toplum tasavvuru anlayışını savunanlarca (Meda, 2012; Weeks, 2014) eleştirilmiştir.

gelmektedir. Komünist toplumdaki emek, emekçinin varoluşunu zenginleştirme ve geliştirme aracı olarak düşünüldüğünden, kişinin emeği sayesinde özgürleşmesi ancak komünist toplumda mümkün hale gelecektir (Parkan, 2013, s. 262).

Emek terimi (*arbeit*) Karl Marx'ta yalnızca ekonomik etkinliklerle sınırlı bir faaliyet olmayıp, belirli bir amaç doğrultusunda doğanın maddi yönlerini dönüştüren tüm üretici faaliyetler kapsamında düşünülmüştür (Ritzer, 2011, s. 163). Marx'ta çalışmak/üretmek; üretim ve toplum biçiminden bağımsız olarak, insanın en doğal ve insani yönlerinden biridir. İnsanların varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla yaptıkları üretim, onları hayvanlardan ayıran bir özellik olmasının yanında, aynı zamanda onların tarihi de yapmalarına sebep olur. İnsanlar yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmazlar. Çünkü fiziksel ihtiyaçlar karşılanırsa bile üretim devam eder. Bunun sebebi ise insanın çalışma yoluyla kendi potansiyelini ifade imkânı bulmasıdır (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s. 147-149). Bu bakımdan emek, tüm toplum biçimlerinde var olagelmış bir eylemdir. İnsanlar kendi yaşamlarını sürdürebilmek için doğayla aktif bir ilişki içerisinde ve doğal ortamını dönüştürmek için sürekli aletler yapar (*homo faber*). İnsanın her gün kendi yaşamını kazanabilmesi ise diğer insanlarla olan işbirliği sayesinde gerçekleşir. İşte bu noktada emek, insanın toplumsal bir varlık olmasını sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkar (Coser, 2008, s. 67-68). İnsanın en doğal ve insani yönünü oluşturan ve kendi potansiyelini açığa çıkaran çalışma anlayışı, Marx'ın *yaratıcı emek/öz-emek* kavramına denk düşer. Bu kavram ideal ve yüce bir çalışma anlayışını yansıtmaktadır. Pratik yaşamdaki gerçeklik ise bu yüce çalışma anlayışından çok farklıdır. Gerçek yaşamda, emek gücünü kapitalistlere satmak zorunda kalan proleterya⁸ sömürüye maruz kalmaktadır. Bu durum Marx'ta *yabancılaşmış emek* kavramıyla açıklanır. Marx yabancılaşma kavramını, üretim süreçlerinin insanların kontrolünden çıkması ve onlara karşı düşman bir güç haline gelmesi olarak görmüştür (Parkan, 2013, s. 77).

Kapitalizmi ekonomik ilişkiler çerçevesinde değerlendiren Marx'a göre kapitalist dönem feodal düzenin çözülmesiyle birlikte üreticilerin üretim araçlarından ve topraktan koparılıp ücretli işgücüne dönüştükleri bir dönemdir. Marx, üreticilerin emek güçlerini piyasada özgürce satmalarını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmemiştir. Aksine feodal dönemdeki köleliğin yerini alan yeni sömürü biçimi olarak değerlendirmiştir. Kapitalizmi insanların davranışlarından yola çıkarak açıklayan ve bu bağlamda kapitalizmi zihniyet değişimi olarak yorumlayan Weber'in düşüncesi klasik sosyal teoride emek ve özgürlük bağlantısının kurulabileceği bir diğer alandır (Peksan, 2021, s. 83-104).

Max Weber'de *Beruf* ve Özgürlük

Toplumsal değişimin sebeplerini anlamaya çalışan ve klasik sosyal teoriye yön veren isimlerinden biri olan Max Weber, sosyal olguları dış kaynaklı bir gerçeklik olarak ele almak yerine, belirli bir hedefe odaklı ve anlam yüklü eylemler, davranışlar olarak görmüştür. Bu eylem ve davranışların arka planında yatan değer, motivasyon ve normların anlaşılması onun toplumsal olguları anlama yöntemidir. Devlet, kapitalizm, din ve bürokrasi gibi dışsal olguları çözümlenmek için bireylerin algı ve inançlarından yola çıkmıştır (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, s. 144).

Marx'ın düşüncesinde olduğu gibi Weber için de kapitalizm, modern dönemdeki toplumsal değişimin en önemli sebebidir. Burada Weber'i Marx'tan ayıran husus kapitalizmi ele alış biçimidir. Kapitalizmi Weber, Marx'ta olduğu gibi bir sınıf çatışması olarak değil, rasyonelleşmenin çeşitli alanlardaki izdüşümü olarak yorumlamıştır. Weber'e göre modern çağın ruhunu oluşturan unsur rasyonalitedir. Rasyonalite; din, bürokrasi ve kapitalizm üzerine yaptığı tartışmaların ana temasıdır (Slattery, 2012, s. 41). Örneğin; belirli bir merkezden yönetilen bürokratik örgüt yapıları rasyonelliğin yönetim alanındaki izdüşümü iken, modern din anlayışı rasyonelliğin dini alandaki izdüşümüdür. Rasyonelleşme, Weber'in modern işletmeler, meslekler ve din gibi çeşitli yapıları anlamak için kullandığı bir kavramdır. Rasyonelleşme, toplumsal yaşamın ekonomik ve teknik ilkelere göre belirlenmesini ifade etmektedir. Nitekim geleneksel toplum yapılarında din, hurafe, örf gibi unsurlar etkili iken, modern toplum kurumlarına akılcı ve araçsal hesaplama yöntemleri yön vermektedir (Giddens, 2008, s. 53). Weber, toplumda geleneksel değerlerin yerini rasyonel eylemlerin almasını *büyük bozumu* olarak adlandırmıştır. Modernliği ise sosyal yaşam, kültür ve düşüncenin tüm alanlarında ortaya çıkan rasyonelleşme açısından ele almıştır. Rasyonel olmayan, gelenekle bağı olan ya da sezgiye dayalı tüm davranış biçimleri yerine amaç ve araçların hesabına dayalı yeni bir eylem biçimine dikkat çekmiştir (Kupper ve Kupper, 2016, s. 1349).

Rasyonelleşme teması, Weber'de özgürlük ve emek arasında kurulabilecek ilişkinin açığa çıkarılmasında önem taşır. Nitekim bürokratik yönetim tarzı rasyonel davranış biçimlerinden biridir. Bürokratik yönetimin temel ilkelerinden biri olan özgür sözleşme anlayışında ise işçi ve işverenin her ikisinin de özgür bireyler olarak tanınması söz konusudur (2005, s. 54). Bürokratik örgüt yapılarında, ilişkilerin kişisellikten çıkarak tekdüze bir hal alması ise özgürlüğü kısıtlar. Bürokratik yapılar içerisinde çalışan insanların zaman içerisinde kuralları sorgulamadan kabul etmeleri onları bir fabrika dişlisine dönüştürmekte ve böylelikle bireysel özgürlükler ortadan kalkmaktadır. Bu durum bir bakıma sanayileşmiş çağdaş dünyanın bireycilik ve özgürlüğe yönelik bir tehdidini oluşturur. Söz konusu bu tehdit Weber'in *demir kafes* metaforunda kendini gösterir. Marks'ta *yabancılaşma* olarak görülen çağdaş dünyanın handikapı Weber'e göre *demir kafestir* (Kaya, 2012, s. 128-129). Bürokratik yapılar bir yandan verimlilik için uygun bir ortam sunarken diğer yandan bireysel özgürlükler için bir engeldir. Weber, tüm yaşamı kuşatan bürokratikleşmenin bireysel

⁸ Marx'ın kullandığı proleterya kavramı, kapitalizmdeki işçi sınıfını belirtmektedir (Marshall, 1999, s. 601).

özgürlükleri yok edeceği endişesini taşır (Turhan, 2014, s. 263). Yanı sıra rasyonalite ile beslenen kapitalist ruh zaman içerisinde bireyin şahsiliğini de ortadan kaldıracaktır (Güler Aydın, 2010, s. 28).

Weber'in, modernitenin en temel özelliğini seçme hürriyetinde gören fikirleri emek ve özgürlük arasında kurulabilecek ilişkiye dair bir başka argüman sunmaktadır. Modern bilim ve teknolojinin sağladığı sayısız imkân aslında tercihlerin çeşitlenerek özgürlük alanının genişlemesi anlamını taşır (Kalın, 2017, s. 5). Weber, eylemin bilinçli bir şekilde yapılması ile eylemin özgürlüğü arasında doğru orantı görür (Türkkan, 2017, s. 197). Ücretli emek biçiminin ortaya çıkışı bireylere, emekleri sayesinde istedikleri mesleği seçme özgürlüğü vermiştir. Bu bağlamda, emeğin mülkiyetine sahip olan ücretli emekçi özgürdür.

Kapitalizmi ortaya çıkaran sebepleri anlamaya çalıştığı eseri Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'nda Weber, emek (*arbeit*) sözcüğünün karşılığı olarak *beruf* sözcüğünü kullanmıştır. Almanda meslek anlamına gelen *beruf* sözcüğünün kökü *berufen* fiildir. Bu fiile çağırarak, çağrı göndermek, toplantıya davet etmek, bir yere atamak, görevlendirmek gibi anlamlar taşımaktadır (Weber, 2011, s. 45). İngilizce *calling* (davet, çağrı) sözcüğünde olduğu gibi *beruf* sözcüğünde de Tanrı tarafından konulan bir görev tasarımının izleri görülmektedir. Weber (2011, s. 45)'e göre meslek kavramı Tanrı katında makbul bir işin icrası için *kişinin çağrıldığı yer* anlamına gelmektedir. Protestan anlayışta hem işverenin hem de işçinin para kazanma eyleminin meslek olarak yorumlanması, çalışma isteğinin sömürüsüne yol açmıştır. İşin meslek olarak yerine getirilmesi modern çağ işçi ve işverenleri için tipik bir kazanç elde etme yöntemi olmuştur. Weber (2011, s. 163) bu meslek fikrini ve Püriten ahlakı kapitalist ruhun kurucu öğeleri olarak düşünmüştür. Çağdaş anlamdaki meslek uğraşısını dini bir temele koşullayan Weber (2011, s. 164), yeni bir yaşam tarzının etkinliğinden şu şekilde bahsetmektedir:

Çünkü sofuluk, keşif hücrelerinden profesyonel iş hayatına taşındığı ve dünya içi ahlakilik egemen olmaya başladığı için, makinayla üretimin teknik ve ekonomik gereklerine bağlı güçlü bir modern ekonomi evreni kurmakla, bu sürece yardım etti. Bu evrense bugün -sadece doğrudan kazanç etkinliği ortamına değil aynı zamanda- bu motor teknolojisi ortamına doğan her bireyin yaşam üslubunu zorla belirleyen ve belki de bu üslubu fosil yakıtların en son kalıntısı yanana kadar da belirleyecek olan bir evrendir.

Kapitalizmde, *meslek yükümlülüğü* düşüncesi eski zamanlardaki inanç içeriklerinin yerini almış ve bir hayalet gibi günlük yaşamda dolaşmaya başlamıştır (Weber, 2011, s. 165). Modern toplumsal sistem içerisinde doğan bireyler kendilerini birlikte yaşamak zorunda oldukları kapitalist bir düzen içinde bulurlar ve kapitalist ekonominin etiği birey davranışlarının bir parçası haline gelir. Bu bağlamda görev aşkıyla icra edilen iş ve meslekler de kapitalist ekonomik düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. İş veya meslekler genellikle tek yönlü olduğundan bireylerin diğer yeteneklerini geliştirmesi söz konusu bu düzen içerisinde pek mümkün değildir (Nişancı, 2022).

Marx'ın ücretli emek, Weber'in rasyonelleşme ve bürokrasi temelinde ele aldığı kapitalist dönemi Durkheim işbölümü kavramı ekseninde yorumlamıştır. Durkheim'in modern toplumun dayanışması açısından faydalı bir kavram olarak ele aldığı işbölümü, klasik sosyal teoride özgürlük ve çalışma arasındaki irtibatı göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Durkheim'de İşbölümü ve Özgürlük İlişkisi

Durkheim sosyolojinin, felsefe ve psikolojiden bağımsız ve yeni bir disiplin olarak kurulmasında önemli rol oynamış ve klasik sosyal teori üzerinde önemli etkileri olmuş bir sosyologdur. Durkheim'in düşünce sistemi, sosyoloji disiplini içerisinde ayrı bir gelenek oluşturmakla birlikte, bu geleneğin etkilerinin günümüze kadar ulaşması söz konusudur. Toplumsal olgular, işbölümü, intihar, dini yaşam ve ahlak konuları onun temel ilgi alanlarını oluşturmuştur. Durkheim'in sosyolojik yöntemle ilgili söylemleri, yeni kurulmakta olan sosyoloji disiplininin temellerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Sosyolojinin bireysel olanla değil, toplumsal olgularla ilgilenmesi gerektiğini düşünmüştür. Toplumsal olguları ise ampirik bir şekilde incelenebilir ve bireyden bağımsız gerçeklikler olarak görmüştür (Durkheim, 2010, s. 19). Toplumsal olguların yalnızca toplumsal olgularla açıklanabileceği fikri Durkheim'in sosyolojik metodunun ana parçalarından birini oluşturur. İntihar olgusunu çözümlenme şekli Durkheim metodolojisinin en somut örneklerinden biridir. İntiharın psikolojik bir olgu değil toplumsal bir olgu olduğunu istatistik verilerden yola çıkarak açıklamıştır. Durkheim'e göre toplumsal bir olgu olan intihara etki eden sebeplerin kaynağı biyolojik ve psikolojik kökenli olmayıp, yine toplumsal olgulardır (Durkheim, 2013).

Durkheim'in toplumsal olguları ele alırken ahlak merkezi bir yere sahiptir. Bir ahlak sosyoloğu olarak da nitelendirilen Durkheim'in sosyolojisi, onun ahlaki konulara duyduğu ilginin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Durkheim için ahlak, toplumun kendisidir. Bu bakımdan ahlakın nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmek yerine, ahlakın toplumu bir arada tutan bir unsur olmasıyla ilgilenmiştir (Ritzer, 2011, s. 193). Ahlak, yalnızca geleneksel toplumlara has bir özellik olmayıp, modern dönemin de kendine özgü ahlakından bahsetmek mümkündür. Bu ahlakı oluşturan unsur ise toplum dayanışmasından kaynaklanır. Geleneksel toplumlarda düzenin ve toplumsal bütünleşmenin kaynağı *mekanik dayanışma* iken, sanayileşme, kentleşme ve nüfus yoğunluğunun arttığı modern toplumlarda *organik dayanışma* ile sağlanan bir toplumsal düzen söz konusudur. İlişkilerin yüz yüze olduğu, insanların genellikle aynı işler(i) yaptıkları, herkes tarafından bilinip uygulanan ortak ritüellerin bulunduğu ve herkesin ortak bir hayat tarzına sahip olduğu geleneksel toplumlarda *kollektif bilincin* hâkimiyeti söz konusudur. Bu toplumlarda bireylerin davranışları ortak ahlak

ve değerler sistemi ile düzenlenmektedir. Toplumların modernleşmesi ile birlikte sanayi ekonomilerinin gelişimine bağlı olarak farklı meslekler ortaya çıkmış ve işbölümü artmıştır. Farklı hayat tarzları ve alt-kültürlerin ortaya çıkmasıyla benzerlikler yerini farklılaşmaya, kolektif değerler yerine bireyci değerler önem kazanmaya başlamıştır. Böyle bir toplumda ise düzeni sağlayan unsur işbölümüne dayalı organik dayanışma biçimi olmuştur. Geleneksel toplumlarda din, örf, adet gibi unsurlar toplumsal düzeni sağlarken, modern toplumlarda düzen, çalışma ve meslekler yoluyla sağlanmaktadır (Slattery, 2012, s. 115). Bu noktada Durkheim (2014)'ın ilgilendiği temel soru, modern bireyin toplumdaki bağımsızlaşmasına ve belli bir özerklik kazanmasına rağmen toplumsal dayanışmanın nasıl artmakta olduğudur. *İnsan aynı anda nasıl hem daha çok birey haline gelirken, hem de daha fazla dayanışma içinde olabilir?* (Swingewood, 2009, s. 119). Birbiri ile çelişkili görünen bu iki olgunun birbirine paralel olarak gelişmesinin sebebi bireyin özerklik kazandıkça topluma daha sıkı bağlanmasıdır. Bireyin özerkliğini artıran ise işbölümüdür. Bu bağlamda işbölümünün artışı toplumsal dayanışmanın artışı anlamını taşımaktadır. İlk olarak Smith (2014)'in kuramsal açıklamasını yaptığı *toplumsal işbölümünün doğal bir yasa olduğunu düşünen Durkheim (2014)'a göre işbölümü hakkında varılacak yargı ne olursa olsun, onun toplumsal düzenin en ileri temellerinden biri olduğunu ve giderek o duruma daha çok geldiğini herkes çok iyi anlamaktadır.*⁹

Mekanik dayanışma ahlakının yerini alan organik dayanışmanın ülküsünü uzmanlaşma olarak gören Durkheim, genel vicdanın meslek sahibi olmayanlardan nefret ettiğini söylemiştir (Köseihal, 1993, s. 78). Hatta kişiyi hayatın boşluğuna düşmekten ve anlam yoksunluğundan alıkoyan din, aile, millet gibi unsurlar arasından en etkili olanın meslek olduğuna yönelik cümleleri şu şekildedir (Durkheim, 2013, s. 400):

Mesleki kurumun etkisi faaliyetlerimizin her detayında kendisini gösterir ve böylece faaliyetlerimiz ortak bir yöne çevrilmiş olur. Görüleceği üzere, mesleki kurumda bireyi sarıp sarmalamak, onun tinsel yalnızlık çekmesine engel olmak için gerekli olan her şey bulunmaktadır. Diğer toplumların günümüzdeki yetersizliğine karşın, bu görevi yerine getirebilecek yalnızca o gibi gözükmektedir.

İnsanlar birbirlerinden farklı özelliklere sahip oldukça, birbirlerini tamamlar ve birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Bu durum ilk bakışta modern bireyin topluma olan bağımlılığının bir göstergesi olarak okunabilir. Hâlbuki işbölümünün arttığı toplumlarda birey kendi kendine yetemediğini, kendine gereken her şeyi toplumdaki diğerlerinden almaya ihtiyaç duymaya başladığını ve toplum için çalıştığını ve bütün içinde bir parça olduğunu farkındadır. İşbölümü ilerledikçe birey bir yandan topluma daha çok bağımlı hale gelmekte diğer taraftan ise her bir birey işinde uzmanlaştıkça daha kişisel bir niteliğe sahip olmaktadır. Toplumsal kişiliğin eziciliği altında kendi kişiliğini ortaya koyması pek mümkün olmayan geleneksel toplum insanının aksine, modern toplumda birey kendini toplumsal olarak inşa imkânına sahiptir. Bu imkânı ulaşabilmenin en önemli aracı ise meslek sahibi olmaktır. Geleneksel toplumlarda mesleklerin soyaçekimle bir kuşaktan diğerine geçişi bireylerin özgürlüğü önünde engeldir. Mesleklerin belirli bir aileye ya da sınıfa bağlı olması işbölümünün ilerlemesini engellemiştir. Bu bağlamda Durkheim'in özgürlük anlayışı, kolektif bilinçten özgürleşme düşüncesine dayalıdır. Aşağıdaki paragraf bu durumu açıklamaktadır:

İşbölümü arttıkça bireyin meslek seçme, meslek değiştirme özgürlüğü de gittikçe artmaktadır. Bugün her alanda sık sık meslek değiştirmelere rastlıyoruz. Fizyoloji alanında hücre, doğuştan belirli bir yetenek taşır, bundan kurtulamaz. Oysa toplum hayatı böyle değildir. Burada birey birçok kalıplara girebilecek genel birtakım yeteneklerle doğar, mesleğini, uzmanlığını sonradan seçer, görev hücrede olduğu gibi bir içgüdüyle belirlenmemiş, alışkanlıkla sonradan edinilmiştir (Köseihal, 1993, s. 73).

Durkheim'in özgürlük anlayışı negatif özgürlüğün bir biçimidir (Turner S. , 2005, s. 148). Negatif özgürlük, denetleyici bir iradede yoksunluk veya başka bir irade tarafından engellenmemek anlamına gelir (Kupper ve Kupper, 2016, s. 1052). Bu bağlamda bir mesleğin icrasında uyulması gereken kurallar ve gelenekler tam anlamıyla özgünlüğe izin vermese de toplumsal baskının en aza indirgenmesi ve bireysel girişim alanının genişlemesi sebebiyle organik dayanışmaya dayalı modern toplumlarda bireyin kendini ortaya koyma imkânı vardır (Durkheim, 2014, s. 164). Bireyi her yönden kuşatan küçük toplumlarda ise varlığı hep hissedilen ve her zaman edim içerisinde olan toplumun kendisi olduğundan bireylerin inisiyatifleri söz konusu değildir ve buna bağlı olarak bireylerin özgürlük içinde gelişmeleri mümkün değildir. Toplum belli bir büyüklüğe ulaştığında ise denetim mekanizması zayıflar. Bu durum insanın, küçük bir ahabap çevresine kıyasla bir kalabalık içerisinde kendini daha özgür hissetmesi ile örnekendirilebilir (Durkheim, 2006, s. 111).

Sonuç ve Tartışma

Bu makalede emek kavramının düşünce tarihindeki seyrinden yola çıkılmış ve klasik sosyal teorisyenlerin çalışma yaşamına dair ürettiği teoriler bu seyrinde bir durak olarak ele alınmıştır. Kapitalist üretim biçimi ile birlikte ortaya çıkan yeni çalışma ilişkileri ve bu dönem sosyologlarının söz konusu bu yeni çalışma ilişkilerine dair ürettiği teoriler çalışmanın anlamında yaşanan kırılmanın anlaşılması bakımından önemlidir. Antik dönem ve feodal dönem çalışma ilişkilerinde emeğin yapısı özgürlüğü dışlamaktadır.

⁹ İşbölümünü yalnızca ekonomi ya da yönetim gibi alanlarda var olan bir olgu olarak görmek doğru değildir. İşbölümü bilim, felsefe ve sanat gibi birçok kurumda vardır (Durkheim, 2014, s. 64).

Kapitalizmin bir üretim biçimi olarak ortaya çıktığı modern dönemle birlikte ise emeğin özgürlük kavramıyla ilişkilendirilebileceği teorik bir zeminden bahsetmek mümkün hale gelmiştir.

Modern toplumu anlamaya çalışan klasik sosyal teorisyenlerin kapitalizmi ele alış biçimleri farklılaştığından kapitalist dönemin çalışma ilişkilerinde vurguladıkları hususlar da farklılaşmaktadır. Modern kapitalist toplumu şekillendiren unsur Marx'ta emek gücü ve artı değer, Weber'de rasyonelleşme, Durkheim'de ise işbölümü ile açıklanmıştır. Söz konusu temel kavramlar klasik sosyal teorinin emek/çalışma literatürüne sağladığı katkı bakımından önemli olmakla birlikte modern toplumda özgürlüğün kaynağı olarak *çalışma düşüncesini* (Budd, 2016) ihtiva etmesi bakımından da ayrıca önem taşır.

Özgürlüğü iktisadi akılcılığın ötesinde arayan Marx için, emek özgürlüğe giden yolda bir imkândır. Fakat bu imkânın kapitalist toplum içerisinde aranması boşunadır. Kapitalist toplum içerisinde emek bireyi özgürleştirmez aksine emeğine yabancılaştırır ve proleterleştirir. Emekten özgürlüğe giden yol ancak komünist toplum içerisinde var olacaktır. Kapitalist toplumda insan yalnız ücret için çalışır. Bu bağlamda, kişinin kendi yaratıcılığını ve özünü ortaya çıkarması mümkün değildir. Böylelikle emek, insanı özgürleştiren değil sınırlandıran ve baskı altına alan bir mahiyete sahip olur. Marx'ın komünist toplum ütopyası emeğin olmadığı bir tasavvur olmayıp insanın kendi özüne uygun düşen yaratıcı emeğini kullanarak geliştirebileceği bir tasarıdır. Bu durum Marx'ın emeğe attığı olumlu anlamların bir göstergesi olarak okunabilir. Çalışmanın özgürlük için bir imkân olabileceği fikri bir bakıma çalışmanın bir erdem olarak anlaşılmasının ve kutsal bir fenomen olmasının önünü açar. Günümüz toplumsal ilişkilerinin çalışma yaşamı ekseninde dönmesinin sebeplerinden biri de budur.

Kapitalizmin ortaya çıkışını üretim biçimindeki değişime dayandıran ve bu bağlamda kapitalizmi yeni bir toplumsal yapı olarak ele alan Marx'ın aksine Weber'de değişimin sebebi kapitalist ruh ile açıklanmıştır. Weber'in çıkış noktası *yapı* değil birey davranışları olmuştur. Modern toplumu rasyonelleşme temasıyla analiz eden Weber'e göre, modern toplumda geleneksel değerlerin etkisi azalmış (büyü bozumu) ve rasyonel akıl ön plana geçmiştir. Bu bakımdan yeni toplumda bilim ve teknolojiye bağlı yeni değerler önem kazanmıştır. Böylelikle modern toplumda imkânların artmasına bağlı olarak bireylerin tercih yapabilme özgürlükleri oluşmuştur. Bu özgürlüklerden biri de bürokratik örgüt yapısına uyan özgür sözleşme anlayışıdır. Weber, akılcılışmanın ve rasyonelitenin verimlilik artışı için uygun bir ortam sağlamakla birlikte, artan bürokratik yapıların modern toplum için bir tür demir kafes oluşturacağı endişesini taşımıştır. Bununla birlikte insanların kendilerini belirli mesleğe sahip olma zorunluluğu içerisinde hissetmeleri de onların özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Weber, Marx'ın kullandığı *arbeit* yerine dini çağrışımları bulunan *beruf* sözcüğünü tercih etmiştir. Böylelikle çalışma meslek olarak anlaşılmalı ve Protestan etiğinin de etkisiyle yeni toplumun kurucu unsurlarından biri de meslek yükümlülüğü düşüncesi olmuştur. Uzmanlaşma temeline dayalı olan meslek anlayışı bireylerin tek bir yönünü geliştirmelerine imkân tanıdığından bireysel gelişimi kısıtlayıcı bir niteliğe sahiptir. Protestan etik anlayışının; yaşamak ve mutlu olmak için iktisadi faaliyette bulunmayı ve hep daha fazlasına sahip olmayı önemli bir erdem olarak ortaya koyan iş etiği söylemine kapı aralaması söz konusu olmuştur (Peksan, 2021, s. 322).

Gerek Weber ve gerekse Marx'ta emek yoluyla modern bireyin özgürlükler alanına dâhil olması mümkün iken emeğin sömürü, yabancılaşma, demir kafes gibi olumsuz durumlara yol açması da mümkündür. Modern toplumu bir arada tutan kaynağı işbölümü olarak gören Durkheim'da ise çalışma yüce bir yerde konumlandırılır (Peksan, 2021, s. 135). Modern toplum dayanışması bireye istediği mesleği seçme özgürlüğünü vermekte ve bu durum modern bireyi ailesinin mesleğini icra etme zorunluluğundan kurtarmaktadır. Belli bir alanda uzmanlaşabilen ve uzmanlaşma alanını da değiştirme imkânına sahip olan modern insan için bu durum toplumda birey olarak var olabilmesinin önünü açar. Bu bağlamda Durkheim'de özgürlük, insanın mesleği sayesinde toplumsal bilinçten özgürleşmesi anlamına gelir. Durkheim'ın bu düşünceleri Weber'in sözleşme özgürlüğü olarak ifade ettiği durumla benzeşmektedir.

İnsanoğlunun dünya üzerinde var olduğu günden itibaren yaşamın önemli unsurlarından biri olan emek/çalışma/iş kavramlarına dair üretilen teorileri yalnızca klasik sosyal teoriyi ilgilendiren bir alan olarak görmek mümkün değildir. Üretim yöntem ve araçlarının değişmesi ve buna bağlı olarak işin anlamında yaşanan değişimlerin çalışma yaşamına olan etkileri klasik sosyal teori sonrasında da tartışılmaya devam etmiştir. Örgüt yapıları ile çalışma biçimlerinin geleneksel anlayıştan koparak farklı biçimlerde ortaya çıkması günümüz çalışma yaşamı içerisinde özgürlüğün imkânının sorgulanabileceği yeni bir alan açmaktadır. Bu sorgulamanın yapılması ise modern emeğin ilk halleri ile buna dair üretilen teorilerin anlaşılması ile mümkün olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazarın ORCID ID'si

Şükriye Ulaşkın 0000-0001-8740-7134

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, A. (2018). *Hesiodos'tan Marx'a çalışma ideolojisi*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelci sermaye*. (Ç. Çıdamlı, Çev.) İstanbul: Kalkedon.
- Budd, J. W. (2016). *Çalışma düşüncesi*. (F. Man, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Coser, L. (2008). *Sosyolojik düşüncenin ustaları*. (H. Hülür, S. Toker ve İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji dersleri*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları* (2 b.). (C. B. Akal, Çev.) Ankara: Dost.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem.
- Ege, R., & Igersheim, H. (2016). Political philosophy and economics: freedom and labour. G. Faccarello, & H. D. Kurz içinde, *Handbook on the history of economic analysis volume III* (s. 436-452). Cheltenham: Edward Elgar.
- Febvre, L. (1995). *Uygurlık, kapitalizm ve kapitalistler*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge.
- Freyer, H. (2014). *Sanayi çağı*. (M. R. Ayas, Dü., B. Akarsu, ve H. Batuhan, Çev.) Ankara: Doğu Batı.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizme teorik yaklaşımlar: kapitalist ekonomik sistemin temel nitelikleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14, 237-256.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Dü.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi aklın eleştirisi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Göçmen, D. (2022). Karl Marx'ın Emek ve Mülkiyet Kavramları Üzerine. I. B. Bravo, & H. Bravo içinde, *Emek ve mülkiyet* (s. 121-147). Ankara: Fol.
- Grint, K. (1998). *Çalışma sosyolojisi*. (V. Bozkurt, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Güler Aydın, D. (2010). Kapitalizmde bireyin sorgulanması: yabancılaşma ve demir kafes. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(2).
- Huberman, L. (2013). *Feodal toplumdaki yirminci yüzyıla* (13 b.). (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Kalın, İ. (2017). Hoca Ahmed Yesevî, hüküm ve hikmet. *Bilig*(80), 1-15.
- Kaya, M. (2012). Klasik sosyolojik perspektifte modernleşme tartışmaları. *Birey ve Toplum*, 2(4), 111-132.
- Kıran, A. (2019). Aristoteles, devlet, köleler ve vatandaşlık. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 44, 350-359.
- Kösemihal, N. Ş. (1993). *Durkheim sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kupper, A., & Kupper, J. (2016). *Sosyal bilimler ansiklopedisi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme* (2 b.). (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Ebabil.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2014). *Kapital* (6 b.). (M. Selik, & N. Satılğan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (2 b.). (T. Ok, & O. Geridönmez, Çev.) İstanbul: Evrensel.
- Meda, D. (2012). *Emek kaybolma yolunda bir değer mi?* (2 b.). İstanbul: İletişim.
- Nikitin, P. (1990). *Ekonomi politik*. (H. Konur, Çev.) Ankara: Halk Kitaplığı.
- Nişancı, Z. (2022). Demir kafes. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. TÜBİTAK. 12 6, 2022 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demir_kafes adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2022, 12 08). *Nişanyan Sözlük*. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7a1%C4%B1%C5%9Fma> adresinden alındı
- Oğuz, Ö. (2007). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. *Türkiye'de çalışma hayatında esnek çalışma*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parkan, B. (2013). *Marx*. İstanbul: Say Yayınları.
- Peksan, S. (2021). *Çalışmanın evrimi ve işin sonu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik sosyoloji kuramları* (6 b.). (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki.
- Sahlins, M. (2010). *Taş devri ekonomisi*. (T. Doğan ve Ş. Özgün, Çev.) İstanbul: Bgst Yayınları.
- Samsun, N. (2017). Çalışmanın değişen anlamı ve güncel durumuna ilişkin tartışmalar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 160-210.
- Slattery, M. (2012). *Sosyolojide temel fikirler*. (Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, Dü) Ankara: Sentez.
- Smith, A. (2014). *Milletlerin zenginliği* (9 b.). (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Swingewood, A. (2009). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Torun, İ. (2008). Max Weber'e göre iktisadi zihniyetin rasyonalizasyonu. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(8), 15-34.
- Turan, V. (2017). Karl Marx'ta bölüşüm. *Politik Ekonomik Kuram*, 1 (2), 143-167.
- Turhan, R. (2014). Türkiye'de Cumhuriyetin erken döneminde Max Weber etkisi ve bu etkiyi anlamak. *Sosyoloji Dergisi*(29), 259-284.
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu* (3 b.). (Ü. Tatlıcan, Çev.) Ankara: Sentez.
- Turner, S. (2005). *Emile Durkheim*. London: Routledge.
- Türk Dil Kurumu*. (2022, 11 09). Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkkan, Z. (2017). Durkheim ve Weber: paradigmatic bağlamda karşılaştırmalı bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(38), 189-218.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında feodal sisteme genel bir bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18.
- Ünsaldı, L., & Geçgin, E. (2013). *Sosyoloji tarihi*. Ankara: Heretik.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Adres.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (M. Köktürk, Çev.) Ankara: Bilgesu.
- Weeks, K. (2014). *Çalışma sorunu*. (T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Williams, R. (2018). *Anahtar sözcükler*. (S. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim.

Atıf Biçimi / How Cite This Article

Ulaşkın, S. (2023). Klasik sosyal teoride emek ve özgürlük ilişkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 85, 31-41.
<https://doi.org/10.26650/jspc.2023.85.1219352>